

KÜTAHYA SANCAĞINDA 1919 OSMANLI MECLİS-İ MEBUSAN SEÇİMLERİ

Halim DEMİRYÜREK*

Öz

Sultan II. Abdülhamid 1876'da Kanun-ı Esasi'yi ilan etti. Seçimler geçici talimata göre yapıldı ve Meclis-i Mebusan ilk toplantısını 20 Mart 1877'de gerçekleştirdi. Çarlık Rusya'nın savaş ilan etmesi üzerine meclisin ilk dönemi 28 Haziran 1877'de sona erdi. 1877'nin Kasım ayında ikinci seçimler yapıldı ama Rus yenilgisinin ardından 14 Şubat 1878'de meclis tatil edildi. 1908'de Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra 1908, 1912 ve 1914'te seçime gidildi. Son seçimle göreve gelen meclis 1918 sonlarına kadar görevde kaldı. Damat Ferit Paşa kabinesi 1 Ekim'de istifa edince padişah, Ayan Meclisi azasından Ali Rıza Paşa'yı yeni kabineyi kurması için vazifelendirdi. Mustafa Kemal (Paşa) ise padişaha gönderdiği dilekçe ile seçimlerin hemen yapılmasını talep etti. Ali Rıza Paşa hükümeti 7 Ekim 1919'da seçim kararı aldı. 1919 seçimlerinde mebus kontenjanı üç olan Kütahya'dan son derece önemli isimler mebus adayları oldu. 1919'un Aralık ayında müntehib-i saniler (ikinci seçmenler) mebusları seçmek üzere sandık başına gitti ve Kütahya Belediye Reisi Germiyanzade Ali Bey 64, Uşaklı Hocazade Ragıb Efendi 54 oy alarak mebus seçildi. Muhasebeci Faik Bey ve Hocazade Rasih Efendi ise eşit (42) oy aldı. İki aday arasında kura çekildi ve Hocazade Rasih Efendi Kütahya mebusu oldu. Kütahya mebusları 1919 Osmanlı Meclis-i Mebusanında çok etkin olamadı. Bu çalışmada 1919'da Kütahya Sancağında gerçekleşen mebus seçimleri ve Kütahya mebuslarının meclis faaliyetleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Meclis, Seçim, Mebus, Kütahya.

1919 OTTOMAN PARLIAMENT ELECTIONS IN THE SANJAK OF KÜTAHYA

Abstract

Abdülhamid II declared the Ottoman Basic Law (Kanun-ı Esasi) in 1876. The elections were held according to the provisional order and the Ottoman Parliament made its first meeting on March 20, 1877. Following that the Tsarist Russia declared a war, the first period of the parliament ended on June 28, 1877. The second elections were held in the November of 1877 but following the Russian defeat, the parliament was prorogued on February 14, 1878. After the re-declaration of the Constitutional Monarchy in 1908, elections were called in 1908, 1912

* Dr. Öğretim Üyesi; Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, halim.demiryurek@bilecik.edu.tr

and 1914. The parliament, which took over the portfolio of legislation with the last election, remained in office until the end of 1918. When the cabinet of Damat Ferit Pasha resigned on October 1, the Sultan (the Padishah) appointed Ali Rıza Pasha, the member of the assembly of notables, to form the new cabinet. Yet, Mustafa Kemal Pasha demanded the elections to be held immediately with a petition he sent to the Sultan (the Padishah). Eventually, on October 7, the government of Ali Rıza Pasha decided to go for an election. In the elections of 1919, highly important names became deputy candidates from Kütahya, the sanjak where the deputy quota is 3. In the December of 1919, müntehib-i sani (the constituents) went to the polls to elect the deputies and the mayor of Kütahya, Germiyanzade Ali Bey with 64 votes and Uşaklı Hocazade Ragıb Efendi with 54 votes were elected to the parliament. As for Accountant Faik Bey and Hocazade Rasih Efendi, they equally received 42 votes. Lots were cast between two candidates and hereby Hocazade Rasih Efendi became the deputy of Kütahya. However, the deputies of Kütahya could not become very effective in the last Ottoman Parliament.

Key words: Ottoman, Parliament, Election, Deputy, Kütahya.

Giriş

Sultan II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da tahta çıktıktan sonra iç ve dış dinamiklerin tesiriyle aynı yıl Kanun-ı Esasi'yi ilan etti. Sadrazam Midhat Paşa 29 Ekim 1876'da seçim ve toplantı şekillerini düzenleyen '*Meclis-i Mebusan Azasının Suret-i İntihab ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate*' isimli yedi maddeden oluşan bir yönetmelik yayınlattı. Seçimler bu yönetmelik doğrultusunda yapıldı ve Meclis-i Mebusan'ın ilk toplantısı 20 Mart 1877'de Sultanahmet'teki Darülfünun binasında gerçekleşti. Çarlık Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi üzerine (24 Nisan 1877) meclisin ilk dönemi 28 Haziran 1877'de sona erdi. Kanun-ı Esasi'nin yetmiş üçüncü maddesi en geç altı ay içinde seçimlerin yeniden yapılmasını öngördüğü için 1877'nin Kasım ayında ikinci seçimler yapıldı. 93 Harbi'nin (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) yenilgiyle sonuçlanmasından dolayı meclisin 13 Şubat tarihli oturumunda heyecanlı ve şiddetli tartışmalar yaşandı. Padişah ise halkın parlamenter sisteme henüz hazır olmadığı gerekçesiyle 14 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı tatil etti. II. Abdülhamid'e karşı oluşan muhalefet cephesinin faaliyetleri sonucunda meşrutiyet 23 Temmuz 1908'de yeniden ilan edildi ve 24 Temmuz 1908'de eski anayasa yürürlüğe girdi. 1908, 1912 ve 1914'te seçime gidildi ve son seçimle

işbaşına gelen meclis 1918 sonlarına kadar görevde kaldı.¹ Çoğunluğunu İttihatçıların teşkil ettiği meclis Padişah VI. Mehmed'in (Vahdeddin) iradesiyle 21 Aralık 1918'de dağıtıldı.² Sonrasında saray, seçimlerin yeniden yapılmasını ön gören anayasa hükmünü geçersiz kılmak için pratik yollar aradı ama seçim artık ülke gündemine çoktan girmişti.³

Seçime Giden Süreç

Amasya Tamiminin "*Milletin hal ve vaziyetini der-pîş etmek ve sadâ-yı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murâkabeden âzâde bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir*"⁴ hükmü çerçevesinde, Erzurum Kongresinde alınan "*Kongre tarafından müntehap bir "Heyet-i Temsiliye" kabul ve köylerden bi'l-ıtibar vilâyât merakizine kadar mevcut teşkilat-ı milliyeye tevhit ve teyit olunmuştur*" kararıyla bölgesel esasta bir temsil heyeti teşkil edildi ve aynı kongrede merkezî hükümetin '*irade-i milliyeye tabi olmasının*' zaruri olduğu vurgulandı.⁵ Ardından Amasya Tamiminin "*Sivas'ta millî bir kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir. Bunun için tekmil Vilâyât-ı Osmanîye'nin her livasından ve fırka ihtilafatı nazar-ı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar zatın sürat-i mümkününe ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir*"⁶ hükmü doğrultusunda milli bir kongre toplanması maksadıyla hazırlıklara başlandı. Lakin bazı bölgeler ya işgal altında

¹ Taha Niyazi Karaca, *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisine Geçiş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s. 1; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz. Ahmet Kuyuş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 336; Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrûtiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 32; Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erklere ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 41-42; Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 160.

² Ali Akyıldız, "Meclis-i Meb'usan", *DİA*, C. 28, İstanbul, 2003, s. 247; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi)*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 37; Erdal Aydoğan, Tansu Barış Mahmutoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 10, Ekim 2013, s. 114.

³ Damat Ferit hükümeti tarafından 22 Mart 1919'da seçimlerde azınlıkların hukukunun korunması, nisbi seçim usulünün kabulü ve uygulanması bağlamında bir seçim kanunu hazırlanması için komisyon kurulması müzakere edildi ancak seçim kararı alınmadı. BOA. MV. 104/1-1.

⁴ Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara, 1927, s. 19.

⁵ "Erzurum Kongresi Beyannameesi", Milli Egemenlik Belgeleri, TBMM Basımevi, Ankara, 2015, s. 21, 22.

⁶ "Amasya Tamimi", Milli Egemenlik Belgeleri, TBMM Basımevi, Ankara, 2015, s. 11.

olmaları ya da İstanbul hükümetinin etkisiyle murahhas (delege) gönder(e)medi.

Mustafa Kemal (Paşa) murahhas meselesine büyük önem veriyordu, çünkü delege sayısının artması alınacak kararları daha etkili kılacaktı. Bu itibarla İngiliz kontrolünde olmasına rağmen Kütahya Sancağından da Sivas Kongresine delege göndermek için önemli çalışmalar yapıldı. Yirmi üçüncü Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey, 23 Temmuz 1919'da, Yirminci Kolordu Kumandanlığına çektiği telgrafta, Sivas Kongresi için Karahisar Sancağından üç delegenin seçildiğini, Kütahya'dan temsilci gönderebilmek için ise çalışmak gerektiğini belirtmişti.⁷ 6 Ağustos 1919'da ise Eskişehir Mıntika Kumandanı Kaymakam Atıf Bey, Eskişehir ve Bursa'dan seçilen temsilcilerin Ankara'ya gönderileceklerini, Kütahya için de yazışmaların devam ettiğini bildirdi.⁸ Yirminci Kolordu Kumandanlığının 7 Ağustos 1919'da murahhas seçiminin hızlandırılması ve seçilenlerin bir an önce Sivas'a gönderilmesi hususunu yenilemesi⁹ üzerine Atıf Bey, 15 Ağustos'ta Yirminci Kolordu Kumandanlığına Kütahya'dan murahhas seçilen Şeyh Seyfi Efendi'nin kısa süre içinde kongreye katılmak üzere hareket edeceğini yazdı.¹⁰ Ancak Şeyh Seyfi Efendi, 24 Ağustos'ta haber vermeden Kütahya'ya geri döndü ve kongreye katılmadı.¹¹ Bunun üzerine Denizli, Burdur, Isparta, Antalya ve Kütahya'nın da içinde bulunduğu livaların murahhas heyetlerinin kongreye katılamamaları durumunda Afyon ve Eskişehir delegelerine vekâlet vermeleri istendi.¹² Böylelikle Kütahya'yı Afyon ve Eskişehir delegelerinin temsil etmesi kararlaştırıldı. Nihayetinde Sivas Kongresi gerçekleşti ve İstanbul ile ilişkilerin kesilmesi, Damat Ferit Paşa hükümetinin düşürülmesi ve seçimlerin vakit kaybetmeksizin yapılması yönünde karar alındı.¹³

Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla Damat Ferit Paşa hükümetinin görevden çekilmesi için çalışmalara başladı. Damat Ferit Paşa ve kabinesinin millet ile padişah arasına set çektiğini ve

⁷ TİTE Arşivi, K:297, G:75, B:75-1.

⁸ TİTE Arşivi, K:298, G:71, B:71-1.

⁹ TİTE Arşivi, K:299, G:2, B:2-1.

¹⁰ TİTE Arşivi, K:300, G:2, B:2-1.

¹¹ TİTE Arşivi, K:300, G:74, B:742-1,2.

¹² TİTE Arşivi, K:302, G:30, B:30-1,2.

¹³ Taner Bilgin, "Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri ve İzmit Mebusları", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, C. II, Kocaeli, 2015, s. 1115.

halkın padişaha ulaşmasını engellediğini öne sürdü. İstanbul hükümeti ile tüm ilişkilerin kesildiği ise sivil amirler ve askeri komutanlara 12 Eylül 1919'da bildirildi. Bunu takiben 13 Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal imzasıyla vilayetlere çekilen telgrafla, Damat Ferit hükümetini düşürmek amacıyla İstanbul ile ilişkilerin hemen kesilmesi, sancaklardan çıkarılacak mebus sayılarının da ivedilikle tespit edilerek Heyet-i Temsiliye'ye iletilmesi istenildi. Buna ek olarak, kimlerin mebus adayı olacağı konusunda bilahare bilgi verileceği ifade edildi.¹⁴

Kütahya Sancağının İstanbul hükümeti ile ilişkilerini kesme kararını alması biraz gecikse de 21 Eylül 1919'da İstanbul hükümeti ile Kütahya'nın irtibatı kesildi.¹⁵ Nitekim Ali Fuat Paşa 23 Eylül'de Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği yazıda, Kütahya'nın İstanbul ile ilişkilerini kestiğini ve Milli Kongreye bağlandığını bildirdi.¹⁶ Yalnız Kütahya Mutasarrıfı Naci Bey'e karşı güvensizlik söz konusuydu. Heyet-i Temsiliye, 19 Ekim 1919'da Kütahya Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Besim Bey'e, Kütahya Mutasarrıfının muhalefetini devam ettirmesi halinde başka türlü davranışa mecbur kalmadan derhal Dersaadet'e gönderilmesi konusunda emir verdi.¹⁷ Fakat korkulan olmadı ve Kütahya Sancağı Milli Kongre Heyetine bağlılığını sürdürdü.¹⁸

1919 yılının Eylül ayı sonuna kadar neredeyse Anadolu şehirlerinin tümü İstanbul ile haberleşmeyi kesti. Baskılara daha fazla dayanamayan Damat Ferit Paşa kabinesi ise 1 Ekim'de istifa etti. Hemen sonrasında Sultan VI. Mehmed, Tevfik Paşa'yı Saray'a davet ederek hükümetin başına geçmesini istedi. Tevfik Paşa, hükümetin idaresini üstlenmeye sağlığının elvermediği gerekçesiyle affını diledi. Bunun üzerine padişah, Ayan Meclisi azasından Ali Rıza Paşa'yı yeni kabineyi teşkil etmesi için görevlendirdi.¹⁹

¹⁴ TİTE Arşivi, K:3, G:3001, B:3001-1; Osman Akandere, "İdam Mahkûm Edilen Bir Hükümet: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk İcra Vekilleri Heyeti Hakkında Çıkarılan İdam Kararları", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, (2008-II), s. 194.

¹⁵ TİTE Arşivi, K:306, G:37, B:37-1,2; TİTE Arşivi, K:307, G:69, B:69-1,3.

¹⁶ TİTE Arşivi, K:306, G:8, B:8-1; TİTE Arşivi, K:306, G:44, B:44-1.

¹⁷ TİTE Arşivi, K:309, G:29, B:29-1.

¹⁸ TİTE Arşivi, K:308, G:48, B:48-1; 14 Ekim 1919'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal tarafından gönderilen yazıda, Anadolu ve Rumeli'de Teşkilat-ı Milliye'ye katılmayan yer kalmadığı ifade edilmişti. TİTE Arşivi, K:31, G:88, B:88-2.

¹⁹ *Alemdar*, 3 Teşrinievvel 1335, s.1.

Mustafa Kemal son gelişmelerden memnundu; payitahta çektiği bir telgrafta, vatan ve millet aleyhindeki eski kabinenin düşmesinin yerinde olduğunu,²⁰ yeni kabinenin kurulmasının millet tarafından olumlu karşılandığını, karşılıklı ilişkilerin düzelmesinden memnuniyet duyacağını²¹ ve söz konusu kabinenin milli gayelere uyması şartıyla destekleneceğini beyan etti.²² Mustafa Kemal ardından padişaha gönderdiği dilekçe ile yeni hükümetin hukuka uygun hareket etmesini ve hemen seçimlerin yapılmasını talep etti.²³ Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa yayınladığı tamimle seçimlerin muhakkak yapılacağını ve Meclis-i Mebusan'ın açılacağını belirtti. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya göre de seçimler yapılacak ve millî meclis toplanacaktı.²⁴ Sonuçta Ali Rıza Paşa hükümeti 7 Ekim'de seçim kararı aldı²⁵ ve seçim çalışmaları başladı. Bu bağlamda Dâhiliye Nezareti öncelikle bir seçim talimatnamesi yayınladı ve bunu tüm idari birimlere gönderdi.²⁶

1919 seçimleri 1908 yılında yürürlüğe giren "*İntihab-ı Mebusan Kanunu*"²⁷ ve 7 Ekim 1919 tarihli kararname doğrultusunda gerçekleşti. Buna göre, her sancak bir seçim bölgesiydi. Mebus sayısını idari birimlerin nüfusu belirleyecekti. Seçme yaşı yirmi beş, seçilme yaşı otuzdu. Seçimlerde iki dereceli sistem uygulanacaktı. İlk önce müntehib-i evveller (birinci seçmenler) seçim bölgelerindeki müntehib-i sanileri (ikinci seçmenleri) seçecekti. Seçmenler, *Tezkire-i Osmanileri*ni göstermek suretiyle oylarını kullanacaktı. Sonrasında ise seçim heyeti, oy kullananların isimlerini deftere kayıt edecek ve

²⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:40, B:40-1,5; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:34, G:73, B:73-1.

²¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:52, B:52-8; Heyet-i Temsiliye 3 Ekim 1919'da İstanbul'a çektiği telgrafta; mebus seçimlerinin bir an önce yapılmasını ve sulh konferansınca bir davet vukuunda gönderilecek heyetin vakit kaybetmeksizin seçilmesi gerektiğini de bildirmişti. ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:36, B:36-1.

²² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:36, G:64, B:64-1; Mustafa Kemal, yeni kurulan Ali Rıza Paşa kabinesine Damat Ferit Paşa'ya yakın kişilerin alınmaması için çalışılmasını istemişti. ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:34, G:65, B:65-2.

²³ Bahar Bilgen, *Dönemin Basınına Göre 1919 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın Oluşturulması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Edirne, 2011, s. 13.

²⁴ Osman Akandere, "İdama Mahkûm Edilen Bir Hükümet...", s. 195.

²⁵ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meb...", s. 247.

²⁶ Seçim talimatnamesi için bkz. TİTE Arşivi, K:13, G:17, B:17-1,2.

²⁷ Seksen üç maddelik kanun metni için bkz. *İntihab-ı Mebusan Kanunu*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1326, ss. 3-31.

mahalli hükümete teslim edecekti. Seçimin ilk aşamasının bitiminde ikinci aşamaya geçilecekti. İkinci seçmen sayısının tespitinde son seçimdeki sayı esas alınacaktı. İkinci seçmenler beş gün içerisinde seçim merkezlerine davet edilecek, oylarını kullanacak ve mebus seçimi tamamlanacaktı.²⁸ Subaylar görevlerinden istifa etmediği sürece mebus adayı olamayacaklardı.²⁹ Kararnamenin on üçüncü maddesi memur pozisyonundaki müntehib-i evvellerin müntehib-i saniler için rey verecekleri gün vazifeleri başına geç gitmelerine müsaade ediyordu. Buna ek olarak seçim kararnamesine padişaha dua edilmesi şartı da konulmuştu.³⁰

1919 Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimleri bu kurallar çerçevesinde yaklaşık iki buçuk ayda sonuçlanabildi. Aslında seçimin bir ayda biteceği düşünülüyordu ama karşılaşılan aksaklıklar süreci uzatmıştı.³¹

Kütahya Sancağında 1919 Seçimleri

II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında Hüdavendigâr Vilayetine bağlı olan Kütahya Sancağı; merkezi Kütahya olmak üzere Eskişehir, Gediz, Simav ve Uşak kazalarından oluşmaktaydı. 1 Mart 1915'te Kütahya, 4 Nisan 1915'te ise Eskişehir müstakil liva statüsüne kavuştu.³² Bu değişiklikle birlikte Kütahya'nın kaza sayısı üçe düştü.³³ 1914

²⁸ Yenigün Gazetesi'nin 12 Teşrinievvel 1335 tarihli nüshasının ikinci sayfasında; "Tesri-i İntihabat Talimatnamesi: İntihabat nasıl yapılacak, Kimler rey verecek, İntihap Mazbataları, Askerler ve Memurlar" başlığı altında söz konusu talimatname on beş madde ile yer almıştır. *Yenigün*, 12 Teşrinievvel 1335, s. 2; Filiz Çolak, "Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İzmir Vekilleri ve Faaliyetleri", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 22, Haziran 2015, s. 195.

²⁹ ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu, K:301, G:93, B:93-1; ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu, K:477, G:117, B:117-1; Askerlik hizmetindeki şahısların müntehib-i evvel ya da müntehib-i sani sıfatıyla oy kullanamayacakları vilayetlere/livalara bildirilmişti. BOA. DH. İ.U.M. EK. 114/125.

³⁰ *Yenigün*, 20 Teşrinievvel 1335, s. 2.

³¹ Müntehib-i sani seçilen bazı adaylar oy kullanmadan istifa ediyor veya seçim sandıklarına gitmiyordu. Bunun için şu düzenleme yapıldı: Müntehib-i sani olduğuna dair mazbata tanzim olunmadan önce bir müntehib-i sani istifa ederse yerine en fazla oy alan kişi geçecektir. Şayet mazbata tanzim edilmiş ve mebus seçimi yapılacağı sırada istifa edilmişse müntehib-i sanilerin onda sekizinin hazır bulunması durumunda seçime geçilecekti. BOA. DH. İ.U.M. EK. 114/69.

³² Biray Çakmak, "Osmanlı Taşrasında Yönetme ve Yönetilme Kaygıları: Uşak Kazasında Mülki-İdari Değişim Talepleri ve Teşebbüsleri (1908-1919)", *OTAM*, S. 36, Güz 2014, s. 54.

³³ Cengiz Çetintaş, *TBMM Tutanaklarında Birinci Dönem Kütahya Milletvekilleri*, Eskişehir, 2017, s. 3.

kayıtlarına göre Kütahya'nın merkez ve diğer idari üniteleriyle birlikte nüfusu 303.348'di.³⁴ 1919 yılına gelindiğinde harpler nedeniyle baş gösteren göç, Kütahya'nın nüfus yapısını da önemli ölçüde değiştirdi. Bu nedenledir ki bazı vilayetlerin/sancakların idarecileri, savaş öncesi ve sonrası nüfus arasındaki farka dikkat çekerek mebus seçimlerinde nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini Dâhiliye Nezaretine sorma gereği duydu.³⁵ Dâhiliye Nezareti ise son seçimlerdeki mebus sayısının esas alınmasını bildirdi. Bilindiği gibi, 1919 öncesinde yapılan son seçim 1914'te gerçekleşmişti ve Kütahya Sancağının mebus sayısı dört idi.³⁶ Yalnız Eskişehir, Kütahya Sancağından ayrılınca Kütahya'nın bir mebus kontenjanı Eskişehir Sancağına aktarılmış ve 1919 seçimlerinde Kütahya'nın mebus sayısı üçe düşmüştü.³⁷

Mustafa Kemal daha seçim kararı alınmadan, 24 Eylül 1919'da, mebusların süratle seçilmesinin büyük önem kazandığını belirterek, hazırladığı seçim muhtevalı suallerin seçim bölgelerince hızlı bir şekilde cevaplanmasını istedi. Ayrıca her vilayete/livaya seçim işlemlerinde ne derece yol kat ettiklerini de sordu.³⁸ 28 Eylül'de ise mebus seçimlerine yönelik bir tebligat yayınlarak bütün seçim bölgelerine duyurulmasını istedi.³⁹ Diğer taraftan kabinenin 7 Ekim'de seçim kararı almasını müteakip seçim hazırlıkları da hız kazandı.⁴⁰

Mustafa Kemal'e göre seçimin başarıya ulaşması Milli Mücadele taraftarı kişilerin seçilmesi ile mümkün olabilirdi. Bu sebeple 1919 seçimlerinde herkesin mebusluğa aday olmasının doğru olmayacağı kanısı hâkimdi. Hatta bazı bölgelerde seçimlere direkt müdahale edilerek mebus olması istenen şahısların isimleri öne çıkartılmaya

³⁴ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 392.

³⁵ BOA. DH. İ.UM. EK. 113/10-6.

³⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. 1, D. 3, İçs.1, İn.1, 1 Mayıs 1330, s. 3 (Bu kaynak "M.M.Z.C" kısaltmasıyla gösterilecektir).

³⁷ BOA. DH. İ.UM. EK. 116/39-2; BOA. DH. İ.UM. EK. 116/30-15.

³⁸ TİTE Arşivi, K:18, G:83, B:83-1.

³⁹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:19, G:46, B:46-1; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:46, B:46-1.

⁴⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:19, G:23, B:23-1.

çalışıldı.⁴¹ Doğal olarak Kütahya'dan da beklenti Milli Mücadele taraftarlarının seçilmesi yönündeydi.⁴²

Dâhiliye Nezareti, 16 Ekim 1919'da vilayetlere/sancaklara, seçimlerde ihtimam gösterilmesi gereken hususları içeren bir yazı yolladı.⁴³ Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa imzalı yazıda, memleket yararı için mebus seçimlerinin kanunlar ve tarafsızlık ilkesi çerçevesinde yürütülmesinin, seçmenlerin hiçbir etki altında kalmadan oylarını hür iradeleriyle kullanmalarının gerekliliğine dikkat çekiliyordu. Ayrıca seçimleri denetlemek üzere merkezden müfettişler gönderileceği belirtilmekte ve askeri/mülki memurların, siyasi fırkaların, cemiyetlerin adaylarını kazandırmak amacıyla nüfuz kullanmalarına ve vazifelerini ihmal etmelerine meydan verilmemesi, aksi takdirde seçilecek mebusların milletin değil bazı şahısların emellerinin hizmetkârı olacağı ifade edilmekteydi. Yazının devamında, seçimlerin dünya nazarındaki itibar açısından da son derece önemli olduğu, suistimallere meydan verilmesi halinde memleketin dünya gözünde siyasi rüştünü tamamlayamamış bir konuma düşeceği belirtilerek, milli hukuku muhafaza ve müdafaa için mebus seçileceklerin vatanın saadeti ve selameti endişesiyle hareket eden namus, iffet ve hamiyet erbabından olmalarına özen gösterilmesi gerektiğinin altı çizilmişti.⁴⁴ Bu uyarı üzerine 18 Ekim 1919'da Hüdavendigâr Vilayeti Vali Vekili Nafiz Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine yollanan yazıda, mebus seçimlerinin yasalara uygun ve tarafsız bir şekilde yapılması konusunun vilayet, liva, kaza ve nahiyelere iletildiği⁴⁵ ve seçmenlerin vazifelerini itinalı bir şekilde yürütmeye çalıştıkları bildirildi.⁴⁶

Mustafa Kemal ise vilayetlerden, müstakil ve mülhak livalardan milli teşkilatın derecesi ve mebus seçim süreci konularında bilgi edinerek tedbiri elden bırakmıyordu.⁴⁷ Haksız da değildi. Nitekim 29 Ekim 1919'da Kütahya Kuva-yı Milliye Reisi Süleyman Bey tarafından Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen yazıda, Kütahya'da birçok grubun olduğuna dikkat çekilerek isimlerin ortak bir noktada

⁴¹ Taner Bilgin, *Milli Mücadele Döneminde Bilecik*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2015, s. 107; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:2, G:131, B:131-1.

⁴² TİTE Arşivi, K:310, G:5, B:5-1.

⁴³ BOA. DH. İ.UM. EK. 114/39-16.

⁴⁴ BOA. DH. İ.UM. EK. 114/39-5.

⁴⁵ BOA. DH. İ.UM. EK. 114/39-20.

⁴⁶ BOA. DH. İ.UM. EK. 114/39-18.

⁴⁷ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206-bo.

buluşmasının zorluğu aktarılıyor, mebus adayları arasında İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile padişah taraftarlarının da yer aldığı belirtiliyordu. Aynı yazıda, Kütahya mebusluğunu üstlenebilecek güvenilir isimler de zikrediliyordu. Buna göre, mebusluk için Şeyh Seyfi Efendi, Cemal Bey, Harbiye Müsteşarı Fuad Paşa ve Uşak eski mebusu İbrahim Bey düşünülebilirdi, Fuad Paşa'nın kabul etmemesi durumunda İbrahim Bey'e ısrar edilebilirdi.⁴⁸ Mustafa Kemal 31 Ekim 1919'da Kütahya Kuva-yı Milliye Reisi Süleyman Bey'e gönderdiği cevabı telgrafta, Şeyh Seyfi ile Uşak eski mebusu İbrahim Efendiler hakkındaki tanıklıkların olumlu yönde olduğunu, diğerlerinin ise tanınmadığını ifade etti.⁴⁹

Buna ilaveten 31 Ekim 1919'da Çanakkale Mevki-i Müstahkem Kumandanı Şevket imzasıyla, Üçüncü Kolordu Kumandanlığına gönderilen yazıda, Kütahya'dan birinci derecede mebus seçilmesi elzem görülen isimler arasında Bekir Sami Bey, İkdam Gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Bey, Darülfünun müderrislerinden Mehmed Şemseddin Bey'in isimleri de telaffuz edilmişti.⁵⁰ Anlaşıldığı üzere Heyet-i Temsiliye, Kütahya'da da kendisine yakın kişilerin seçilmesi için çabalyordu.

Ali Rıza Paşa hükümeti ise gelişmeleri incelemek gayesiyle Anadolu'ya iki gruptan oluşan bir heyet gönderilmesine karar verdi. Birinci heyetin başına Ahmet Fevzi Paşa, ikinci heyetin başına ise Hürşit Paşa getirildi. 10 Kasım 1919'da İstanbul'dan ayrılan heyetler, mevcut kanun ve nizamlar çerçevesinde seçimlerin serbest ve tarafsız bir biçimde yapılıp-yapılmadığını da kontrol edecekti.⁵¹ 3 Kasım 1919'da Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa, Ali Fuad Paşa'ya söz konusu görevlendirmeleri kapsayan bir yazı göndermişti.⁵²

Hüdavendigar Vilayetindeki genel durumu ve seçimleri tetkik etmek için Hürşit Paşa, Sadaret eski müsteşarı Emin Bey ve Temyiz mahkemesi üyelerinden Ömer Lütfi Bey vazifelendirildi.⁵³ Heyetin, Kütahya Sancağına gidip-gitmediğini veya gittiye ne gibi kararlar

⁴⁸ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:34, B:34-aa.

⁴⁹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:34, B:34-ab.

⁵⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:26-bm; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:26-bl.

⁵¹ Selçuk Duman, "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Kuruluşu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, Elazığ, 2002, s. 353.

⁵² TİTE Arşivi, K:312, G:35, B:35-1; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:78, B:78-2.

⁵³ BOA. DH. ŞFR. 104/202-1.

aldığını eldeki kayıtlar aydınlatamamaktadır. Bununla beraber heyetin Kuva-yı Milliye aleyhinde rapor kaleme almadığı, bilakis Kuva-yı Milliyecilerin desteklenmeleri gerektiği fikrini savunduğu ve İstanbul'a yazılan raporlarda Kuva-yı Milliye'nin seçimlere müdahale etmediği bilgisini verdiği bilinmektedir.⁵⁴

Diğer yandan Dâhiliye Nezareti, 5 Kasım 1919'da vilayet ve livalara gönderdiği telgrafla mebus seçiminin tarafsız ve hür bir şekilde yapılmasını, milletin selameti endişesiyle hareket eden namus, iffet ve dirayet sahibi kişilerin seçilmesi konusunda çok titiz davranılmasını seçmenlere bir kez daha hatırlattı. Telgrafın devamında ise seçimlerin ne durumda olduğu, mebus seçiminin gerçekleşip-gerçekleşmediği, gerçekleşiyse kim, nereden mebus seçildi; henüz seçim olmayan yerlerde adaylığını koyan isimler kimlerdi, sorularına cevap aranıyordu.⁵⁵

Kütahya'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen cevabî yazıda, Kütahya ve Gediz'de müntehib-i sani seçimlerinin sona erdiği, Uşak Kazasında ise müntehib-i sani seçimlerine yeni başlandığı bilgisi veriliyordu. Yazının devamında Kütahya mebus adaylarının isimleri de verilmişti: Eski Nafia Nazırı Ferit Bey, Vakıf Gazetesi Sermuharriri Ahmet Emin Bey,⁵⁶ Hoca Raşit Efendi, İfham Gazetesi Sermuharriri Hüseyin Ragıp Bey, Tahrirat Müdürü Sami Bey, Kütahya İstinaf Reisi Osman Zeki Efendi, Hocazade Rasih Efendi, Kastamonu Vali Vekili Cemal Bey, Erkan-ı Harp Binbaşısı Vecihi Bey, Babıali Şifre Müdürü Mustafa Rüştü Bey, Kütahyalı Akif Paşa'nın oğlu Doktor Ali Bey, Doktor İdris Nezihi Bey, Of Kazası Kaymakamı Kamil Bey, Mimar Kemalettin Bey, İstanbullu Kadı Halil Efendi, Tavşanlı Halil Zeki Efendi, Kütahya eski Belediye Reisi Hilmi Aziz Bey ve Gediz Kaymakamı Nusret Bey.⁵⁷ Kütahya Mutasarrıfı Naci Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 8 Kasım 1919 tarihli telgraftan, Üsküdar Kadısı Uşaklı Gevherizade Hüseyin ve Dava Vekili Uşaklı Hamdi Efendilerin de Kütahya mebusluğuna aday oldukları anlaşılmaktadır.⁵⁸

Bununla birlikte adaylık sürecinin sorunsuz işlediği söylenemezdi. Nitekim Gediz Kaymakamı Nusret Bey'in Kütahya mebusluğuna aday

⁵⁴ Selçuk Duman, (2002), "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin ...", s. 354.

⁵⁵ BOA. DH. İ.UM. EK. 114/83-1.

⁵⁶ ATASE Arşivi Atatürk Koleksiyonundaki belgede Vakıf Gazetesi Sermuharririnin ismi "Mehmed Emin" olarak verilmiştir. ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206-df; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206-de.

⁵⁷ BOA. DH. ŞFR. 650/86-1.

⁵⁸ BOA. DH. İ.UM. EK. 115/86-29.

olmak istemesi, kaza kaymakamlarının görev yaptıkları idari birimden aday olup-olamayacakları problemini doğurdu. Söz konusu meseleye ilişkin Kütahya Mutasarrıflığı ile Dâhiliye Nezareti arasında bir dizi yazışma gerçekleşti. Mutasarrıf Naci Bey nezarete şu yazıyı gönderdi: “*Gediz Kazasınca yarın seçim yapılması düşünülmektedir. Liva mebusluğuna adaylığını ilan eden Kaza Kaymakamı Nusret Bey’in, adaylık hakkını muhafaza edip edemeyeceği hususunun yarın sabaha kadar bildirilmesini arz ederim.*” Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa, 6 Kasım’da Kütahya Mutasarrıflığına bir telgraf çekerek vali, mutasarrıf ve kaymakamların memuriyetlerinden istifa etmedikçe görev yaptıkları yerde mebusluğa aday olmalarının söz konusu olmadığını, Gediz Kaymakamı hususunda da bu şekilde muamele edilmesini tavsiye etti.⁵⁹

Kütahya’daki seçim çalışmaları Kasım ayında hızlandı. Uşak Kazası dışında müntehib-i sani seçimleri sorunsuz bir şekilde tamamlandı. Hatta birçok bölgede gayrimüslimler seçimlere katılmama kararı almışken Kütahya’daki seçimlere gayrimüslimler de iştirak etti. Bu durum İleri Gazetesi’nin 6 Kasım 1919 tarihli nüshasındaki “*Anadolu’dan Gelen Bir Zatın Beyanâtı*” başlıklı haberde şöyle veriliyordu: “*İntihabat kemal-i serbesti ile icra olunmaktadır. Hatta Kütahya, Afyonkarahisar, Uşak ve Bilecik ilh. Hürriyet ve İtilaf kulüpleri tamamıyla intihabata iştirak ettikleri gibi gayrimüslim anasır dahi intihabata iştirak eylemişlerdir. Kütahya’da gayrimüslim anasırdan müntehib-i saniler vardır. Asayiş eskisine nazaran mükemmeldir. Ermeniler asayışden, mal ve canlarından bugüne gelinceye kadar bu kadar emin olmadıklarını söylüyor.*”⁶⁰

İleri Gazetesi’nin bu haberinden anlaşıldığı üzere, Kütahya’daki seçimlerde Kasım ayı itibariyle herhangi bir pürüz gözüküyordu. Kütahya Mutasarrıfı Naci Bey’in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 7 Kasım tarihli telgraftaki bilgiye göre ise mebus adayları günden güne artıyordu. Zira Topçu Mirivalıktan emekli Simavlı Abbas ile Silifke Maarif Müdürü Uşşaki Besim Bey de Kütahya’dan mebus aday olmuşlar ve adaylıkları Heyet-i Teftişîye tarafından kabul edilmişti.⁶¹ Bu bilgi 7 Kasım 1919 tarihinde “*Kütahya Namzedliği*” başlığıyla İleri

⁵⁹ BOA. DH. İ.U.M. EK. 114/94-1; BOA. DH. İ.U.M. EK. 114/94-6; Benzer şekilde Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey de, 29 Ekim 1919’da Dâhiliye Nezaretinden kaza kaymakamlarının görev yaptıkları yerden mebusluğa aday olup-olamayacaklarını sormuştu. BOA. DH. İ.U.M. EK. 114/67-4.

⁶⁰ İleri, 6 Teşrinisani, 1335, s. 3.

⁶¹ BOA. DH. İ.U.M. EK. 114/94-8.

Gazetesi'nde de yer aldı. Emekli asker Abbas Bey'in yaptığı adaylık açıklaması şöyleydi: “*Bîtarafım, vicdanımın istiklâlini muhafaza eylemek ve hangi hizbin programını menâfi-i millet ve memlekete muvafık görürsem ona zahîr olmak prensibiyle Kütahya Sancağı mebusluğuna namzedliğimi vaz ettiğimi ilan ederim*”.⁶²

Kütahya'dan adaylığını koyan iki kişi daha vardı: Kütahya Heyet-i Teftişiyesi 10 Kasım 1919'da Ömer Lütü Efendi'nin Kütahya mebusluğuna aday olduğunu bildirmişti.⁶³ Diğer aday ise Faik Bey'di. İkdâm Gazetesi'nin 25 Kasım tarihli sayısında “*Kütahya Mebus Namzetliği*” başlığıyla verilen haberde; “*Kütahya muhasebecisi Faik Bey de liva mebusluğu için namzetliğini vaz eylemiştir*” deniliyordu.⁶⁴

Kütahya mebus adaylığı için her ne kadar aday olmasa da Mustafa Kemal'in ismi de kayıtlara girmiştir. Kütahyalılar Mustafa Kemal'in şehirlerinden aday olması maksadıyla girişimde bulunmuş ancak Mustafa Kemal bu teklifi kibarca geri çevirmişti. Çünkü daha öncesinde ahaliden beş yüz kişinin imzasıyla Erzurum'dan aday gösterilmişti.⁶⁵

Gerçi Mustafa Kemal hem Erzurum'dan hem de Kütahya'dan aday olabilirdi. Çünkü seçim kararnamesinin onuncu maddesi üç yerden aday olmaya olanak sağlıyordu.⁶⁶ Ne var ki Mustafa Kemal Erzurum'dan aday olmayı yeğlemişti. Seçim kararnamesinin kendilerine sunduğu bu hakkı kullanan Kütahya mebus adayları yok değildi. Örneğin Eski Nafia Nazırı Ferit Bey İstanbul'dan,⁶⁷ Ömer Lütü Efendi ise Afyon'dan da aday olmuşlardı.⁶⁸

⁶² *İleri*, 7 Teşrinisani 1335, s. 5; 21 Kasım 1919 tarihi itibarıyla seçimler olanca hızıyla devam ediyordu. Seçim bölgelerinden gelen haberlerde, seçimlerin henüz sonuçlanmadığı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarının seçilmesi için çalışıldığı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarının çoğunluğu alacağı tahmin edildiği bilgisi veriliyordu. ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:19, G:208, B:208-1; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:19, G:233, B:233-1.

⁶³ BOA. DH. İ.UM. EK. 115/86-25.

⁶⁴ *İkdâm*, 25 Teşrinisani 1335, s. 1.

⁶⁵ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:19, G:108, B:108-1; BOA. DH. İ.UM. EK. 116/20-2; Mustafa Kemal Erzurum'dan mebus seçilecek ve 9 Ocak 1920'de çektiği telgrafla Erzurum ahalisinin ilgi ve itimadına teşekkür edecekti. TİTE Arşivi, K:28, G:172, B:172-1.

⁶⁶ *Yenigün*, 20 Teşrinievvel 1335, s. 2.

⁶⁷ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001, s. 137.

⁶⁸ BOA. DH. İ.UM. EK. 115/86-25.

Görüldüğü gibi Kütahya'dan çok önemli isimler mebus adayı olmuş ve bu sayı 30'a ulaşmıştı. Bundan sonraki sürecin asıl merak edilen konusu ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin telkin ettiği şahısların Kütahya'dan mebus seçilip-seçilmeyeceği idi.

Mustafa Kemal seçim bölgeleri ile sürekli iletişim halindeydi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal imzalı aşağıdaki yazı bunu açıkça ortaya koymaktadır:

*“Milletin ruh ve vicdanından tuğyan eden vahdet ve azim ve irade sayesinde vaziyet-i siyasiyenin vatanımızın tayin-i mukadderatı ile milletimizin hukuk ve istiklali mevzubahs olduğu bu hengâme-i tarihide lehül-hamd lehimize döndüğünü kemal-i şükranla idrak ediyoruz. Cenab-ı hakkın inayet ve adaletine sığınan millet-i necibemiz böyle yekvücut bir halde ve sarsılmaz bir azim ve iman ile kaldıkça hiç şüphesiz amal-i meşruasına nailiyetle mesut olacaktır. Binaenaleyh mevcudiyet-i milliyemizi yar ve ağıyar nazarında izhar ve ispat eden teşkilatın nizamname mucibince taazzu ettirilmesi ve bilhassa küçük büyük bilcümle merkezlerin birbiriyle Heyet-i Merkeziye ile sıkı bir irtibat tesis eylemeleri, bugünün en mühim ve hayati vazife-i milliyeye ve vataniyesidir. Bu sebeple hususat-ı mezkureye son derece ehemmiyet verilmesini tekid ile ve teşkilatın tevsi ve teşmil derecesi hakkında peyderpey itâ-yı malumat olunmasını rica ederiz.”*⁶⁹

Mustafa Kemal'in bu duyarlılığı Kütahya Sancağında da karşılık gördü. Sözelimi Kütahya Sancağının Uşak Kazasından Süleyman Efendi, Sivas Heyet-i Temsiliyesine gönderdiği 4 Kasım 1919 tarihli telgrafla, Kütahya eski mebusu Ahmed Ferit Bey'in şayan-ı emniyet olup-olmadığının kendilerince bilinmediğini ifade ederek görüş sordu.⁷⁰ Aynı gün Mustafa Kemal imzasıyla Süleyman Efendi'ye verilen cevapta, Ahmed Ferit Bey'in hangi tarafta yer aldığı kendilerince de malum olmadığı bildirildi.⁷¹

Kütahya'da müntehib-i sani seçimleri 1919'un Aralık ayında tamamlandı ve müntehib-i saniler mebus adaylarından uygun gördükleri kişiyi seçmek maksadıyla sandık başına gitti. İkdam Gazetesi'nin 4 Aralık tarihli nüshasında, Gediz'de mebus seçiminin bittiği, Uşak'ta 5 Aralık Cuma, Kütahya merkezde ise 6 Aralık Cumartesi günü seçimlerin yapılmasının kararlaştırıldığı ifade

⁶⁹ BOA. DH. KMS. 56-1/44-20.

⁷⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:143, B:143-1.

⁷¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:143, B:143-aa.

edilmiştir.⁷² Gediz Kazasında yapılan mebus seçiminde, İleri Gazetesi'nin 4 Aralık 1919 (4 Kânunuevvel 1335) tarihli sayısında yer alan "Taşra İntihabı" başlıklı haberde belirtildiğine göre, müntehib-i saniler Kütahyalı Hocasade Rasih Efendi'ye 15, Uşaklı Paşazade İbrahim Bey'e 13, Kütahya Muhasebecisi Faik Bey'e 13, Gediz Kadısı İbrahim Lütü Efendi'ye 10, Kütahya Tahrirat Müdürü Sami Bey'e 7, Kütahya İstinaf Ceza Reisi Osman Zeki Efendi'ye 3, Eski Mebus Ferit Bey'e 3, Kütahyalı Germiyanzade Ali Bey'e 2, Uşaklı Hocasade Ragıp Bey'e 1, Hoca Raşid Efendi'ye 1 ve Kastamonu Vali Vekili Cemal Bey'e 1 oy vermişti.⁷³

Görüldüğü gibi oy kullananlar adayların şöhretine veya önemine bakmamış, tanıdığı ve kendisine yakın gördüğü şahısları desteklemişti. Öyle ki Mimar Kemalettin Bey, Uşaklı Besim Bey, Mehmed Şemseddin Bey, Ahmed Emin Bey ve Ömer Lütü Bey gibi isimlere Gediz'den hiç oy çıkmamıştı. Benzer şekilde Heyet-i Temsiliye'nin desteklediği kişiler de oy alamamıştı. 6 Aralık 1919'da Kütahya ve Uşak'taki seçimler de sona erdi.⁷⁴ Genel seçim sonuçlarına göre, Kütahya Belediye Reisi Germiyanzade Ali Bey 64, Uşaklı Hocasade Ragıp Efendi ise 54 oy alarak Kütahya Sancağından mebus seçildi. Üçüncü mebusun kim olacağı belirsizliğini koruyordu. Çünkü Muhasebeci Faik Bey ve Hocasade Rasih Efendi eşit (42) oy almıştı.⁷⁵ Peki, bu durumda kim mebus olacaktı?

Aslında bu sorunun yanıtı seçim kanununda vardı ama yine de mahalli yönetim nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini Dâhiliye Nezaretine sorma gereği hissetmişti.⁷⁶ Dâhiliye Nezareti ise Heyet-i Teftişeye tarafından adayların seçilmelerine mani bir hal görülmediği takdirde İntihab-ı Mebusan Kanununun elli ikinci maddesi⁷⁷ doğrultusunda işlem yapılmasını, yani kura usulüne müracaat edilmesini bildirdi.⁷⁸ Bunun üzerine iki aday arasında kura çekildi ve Hocasade Rasih Efendi Kütahya mebusu oldu. Ne var ki sorun yine de

⁷² *İkdam*, 4 Kânunuevvel 1335, s. 1.

⁷³ *İleri*, 4 Kânunuevvel 1335, s. 7.

⁷⁴ Arşiv kayıtlarından Kütahya ve Uşak'ta müntehib-i sanilerin hangi adaya kaç oy verdiği bilgisine ulaşılamamıştır.

⁷⁵ BOA. DH. ŞFR. 654/18-2; *İkdam*, 8 Kânunuevvel 1335, s. 1.

⁷⁶ BOA. DH. İ. UM. EK. 116/30-17; BOA. DH. ŞFR.654/18-1; BOA. DH. İ. UM. EK. 116/30-13; BOA. DH. İ. UM. EK. 116/37-5.

⁷⁷ Kanunun elli ikinci maddesinin ilgili kısmı şöyledir: "...müsavat üzere rey kazanmışlar bulunur ise beyenlerinde kura keşide olunur." *İntihab-ı Mebusan Kanunu*, Matbaa-i Amire 1326, s. 21.

⁷⁸ BOA. DH. İ. UM. EK. 116/39-2; BOA. DH. İ. UM. EK. 116/30-3.

giderilemedi. Çünkü Kütahya Sancağından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 13 Aralık 1919 tarihli dilekçe Rasih Efendi'ye dair bir şikâyeti konu ediniyordu.⁷⁹

Dilekçeyi yazan Tahrirat Müdürü Sami Bey, Rasih Efendi'nin 1908'de mebus seçildiğini ama aldığı hapis mahkûmiyeti nedeniyle meclis tarafından mebusluğunun onaylanmadığını, dolayısıyla Rasih Efendi'nin mebus olamayacağını iddia ediyordu. Bunun üzerine bir kere daha Dâhiliye Nezaretinden görüş istendi.⁸⁰ Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa 21 Aralık 1919'da Kütahya Mutasarrıflığına gönderdiği cevapta, Faik ve Rasih Efendiler hakkındaki kura usulünün uygunluğunu tekrarladı.⁸¹ Yani Rasih Efendi'nin mebusluğuna mani bir hal tespit edilemedi. İleriki bölümde de görüleceği üzere bu hadise Meclis-i Mebusanda da gündeme gelecekti.

Neticede Kütahya Sancağında mebus seçimi tamamlandı ama Mustafa Kemal'in tüm uğraşlarına rağmen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin istediği isimler seçilemedi. Hatta Hürriyet ve İtilaf Fırkasının seçim boykotuna rağmen Hürriyet ve İtilafçı kimliğe sahip Rasih Efendi kişisel çabasıyla seçimi kazananlar arasında yer aldı.⁸²

Mebus seçimlerinin tamamlanmasından sonra Meclis-i İdare ve Heyet-i Teftişye mebusların mazbatalarını tanzim etmeye başladı. Bu mazbatalar Meclis-i İdare ve Heyet-i Teftişye tarafından mühürlenip mülki amirin onayına gönderiliyordu. Mülki amir de evrakı Dâhiliye Nezaretine havale ediyordu.⁸³ 17 Aralık ve 22 Aralık 1919 tarihlerinde nezaret iki yazı ile seçim mazbatalarının gönderilmesini istemiş, Kütahya Mutasarrıflığı ise mebus mazbatalarının hızlı bir şekilde yollanacağını bildirmişti.⁸⁴

⁷⁹ M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1,İn.4, 27 Kânunusani 1336, s. 39; BOA. DH. İ. UM. EK. 116/30-17.

⁸⁰ BOA. DH. İ. UM. EK. 116/30-13; BOA. DH. İ. UM. EK. 116/30-17; BOA. DH. ŞFR. 654/18-1; BOA. DH. ŞFR. 654/18-2; BOA. DH. İ. UM. EK. 116/30-17.

⁸¹ BOA. DH. İ.UM. EK. 116/37-2.

⁸² Sebahaddin Mihçı, "İstatistiklerle Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 4, 2010, s. 189. Mustafa Kemal seçilen mebuslarla iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Mesela, Rasih Efendi'yi mebus seçilmesinden dolayı tebrik etti. ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:102, B:102-1. Ali Bey'i ise Ankara'ya davet etti. ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:18, G:40, B:40-aa.

⁸³ BOA. DH. İ.UM. EK. 118/13-8.

⁸⁴ BOA. DH. İ.UM. EK. 116/89-2.

Dâhiliye Nezareti 19 Ocak 1920'de mebus seçilenlerin İstanbul'a hareket etmelerini ve yola çıkış tarihlerinin telgrafla bildirilmesini istedi.⁸⁵ Bunu takiben vilayet ve sancaklardan mebus seçilenlerin İstanbul'a hareket ettiği haberi peyderpey verilmeye başlandı.⁸⁶ Nitekim Kütahya Mutasarrıfı Naci Bey, 20 Ocak 1920'de Dâhiliye Nezaretine, Kütahya mebusu Ragıb Efendi'nin 11 Ocak 1920'de, Ali Bey'in ise 15 Ocak 1920'de hareket ettiğini, Rasih Efendi'ye de İstanbul'a gitmesinin tebliğ edildiğini iletmişti.⁸⁷

Benzer şekilde Mustafa Kemal de Heyet-i Merkeziye ve idarelerden mebusluğa seçilenlerin isimlerinin acilen bildirilmesini talep etmişti.⁸⁸ Gerçi Kütahya Sancağı 6 Aralık 1919'da mebus seçimlerinin tamamlandığı bilgisini ve seçilen mebusların isimlerini Heyet-i Temsiliye'ye bildirmişti.⁸⁹

Meclis-i Mebusan'ın Açılışı ve Kütahya Mebusları

Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920'de açıldı. En yaşlı üye sıfatıyla (geçici) Meclis Reisliğini Bursa mebusu Hacı İlyas Efendi üstlendi. İlyas Efendi yaptığı konuşmada, mebuslara teşekkür etti. Padişahın, rahatsızlığından ötürü meclisin açılışına katılmadığını belirtti ve en yakın zamanda sağlığına kavuşarak meclisi teşrif etmesi temennisinde bulundu.⁹⁰ Konuşmanın akabinde geçici kâtipler tayin edildi ve şubeler için seçim yapıldı. Kütahya mebuslarından Rasih ve Ragıb Efendi üçüncü şubeye, Ali Bey ise dördüncü şubeye üye seçildi.⁹¹ Ragıb Efendi mecliste üçüncü şube kâtibi olarak da görev yaptı.⁹²

Kısa süre çalışabilen (yirmi dört oturum) meclis ikinci oturumunu 22 Ocak 1920'de yaptı. Bu gecikmenin sebebi seçilen mebusların henüz İstanbul'a ulaşamamalarıydı. Meclisin bu oturumunda mebus

⁸⁵ BOA. DH. İ.UM. EK. 117/33-1.

⁸⁶ BOA. DH. İ.UM. EK. 117/56-5.

⁸⁷ BOA. DH. İ.UM. EK. 117/42-2; BOA. DH. İ.UM. EK. 117/42-4.

⁸⁸ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:106, B:106-1; 30 Aralık 1919'da gönderilen telgrafta Konya, Sivas, Kütahya, Kengiri, Bilecik, Sinop, Gümüşhane, Ankara, İzmit, Hakkâri, Beyazıt, Isparta, Tokat, Niğde, Burdur, Antalya, Eskişehir, Kastamonu, Kayseri, Yozgat ve Edirne'den mebus seçilen şahısların isimleri bildirilmişti. Mebusların isimleri için bkz. ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:106, B:106-1,2.

⁸⁹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:40, B:40-2.

⁹⁰ M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.1, 12 Kânunusani 1336, s. 2.

⁹¹ M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.1, 12 Kânunusani 1336, s. 3-4.

⁹² M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.3, 26 Kânunusani 1336, s. 26.

seçilenlerin yeminleri ve mebusluklarının onayı gerçekleşti. Fakat Kütahya mebusları Rasih, Ragıb ve Ali Beylerin mazbataları ulaşmadığından mebusluklarının tasdiki de gecikti. Nihayetinde Ragıb ve Ali Beylerin mebuslukları meclisin 26 Ocak 1920 tarihli üçüncü oturumunda onaylandı. Ancak Mehmet Ragıb Bey ile Germiyanzade Ali Bey'in Kütahya'daki seçimleri şaibeli hale getirdiklerine yönelik bir şikâyet söz konusuydu ve bu durum mecliste de gündeme gelmişti. Beşinci şube encümeni ise şikâyete istinaden şu mazbatayı hazırlamıştı: *"Kütahya mebusluğuna intihap edilen Mehmet Ragıb Bey hakkında encümen-i mahsus tarafından tanzim kılınan işbu mazbata şube heyet-i umumiyesinde tetkik olundu. Liva intihabatında yolsuzluk vuku bulduğuna dair Tahrirat Müdürü Sami Efendi imzasıyla yazılan meşruhat esasen rivayat-ı mesmuatı müstenid olduğu gibi tahakkuku halinde bile İntihabat-ı Mebusan Kanununun beşinci faslı ahkâmına nazaran intihabın hükümsüzlüğünü mucib bir mahiyeti gayr-i haiz görüldüğünden mumaileyhin tasdik-i mebusiyeti hususunun heyet-i umumiyeye arzı muvafık görüldü."*

Karar okunduktan sonra Meclis Reisinin *"Kütahya mebuslarından Mehmet Ragıb ve Germiyanzade Ali Beylerin mebuslukları kabul olunuyor mu?"* sorusu üzerine, söz alan Karesi mebusu Hacim Muhittin Bey, bu türden problemlili mazbataların yirmi dört saat sonra tekrar müzakere edilmesinin uygun olacağını söyledi. Reis ise şu sözlerle meseleyi meclise/mebuslara havale etti: *"Fakat itiraz yok. Encümen tamamıyla kabul ediyor. Talil ve tadil edilmiyor. Mehmet Ragıb, Germiyanzade Ali Beylerin mebusluklarını kabul edenler ellerini kaldırsın."* Oylama yapıldı ve Meclis Reisi sonucu ilan etti: *"Kütahya mebusu Mehmet Ragıb, Germiyanzade Ali Beylerin mebuslukları kabul olundu."*⁹³

Meclis 27 Ocak'ta yeniden görüşmelere başladı, sıra Faik Bey ile eşit oy alan ve kura ile Kütahya mebusu seçilen Rasih Efendi'nin mazbatasının onayına geldi. Fakat yukarıda da kısaca değinildiği gibi Kütahya'daki seçimlerde asıl problem yaşayan kişi Rasih Efendi'ydi. Çünkü Tahrirat Müdürü Sami Bey, Hocasade Rasih Efendi'nin seçimlerde (1919) yolsuzluk yaptığını, aldığı mahkûmiyet nedeniyle daha önceki meclis (1908) tarafından mebusluğunun tasdik edilmediğini, bu itibarla Rasih Efendi'nin mebus olamayacağını içeren bir şikâyet dilekçesi yazmıştı. Beşinci şube encümeni, bu dilekçeyi inceledi ve Tahrirat Müdürü Sami Bey'in seçimlerde

⁹³ M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.3, 26 Kânunusani 1336, s. 30.

yolsuzluk yapıldığına dair iddia ve itirazının tamamen söylenti ve kulaktan dolma bilgilere dayandığı, ciddi mahiyette bir suç unsuruna rastlanmadığı, Hocazade Rasih Efendi'nin önceki mebusluğunun mahkûmiyet nedeniyle tasdik edilmediği konusunun da doğru olmadığı kanaatine vardı.⁹⁴

Beşinci Şube Reisi Yahya Sezai Bey'in seçimin geçerli sayılmasını teklif etmesi üzerine, Saruhan mebusu Muvaffak Bey şu soruyu sordu: "*Efendim, şikâyetnamede mebusluğunun kabulüne mâni olan ahvâl zikr edilmiş midir, edilmemiş midir? Şu, şu ahvâlden dolayı gibi sarahat mevcut mudur?*" İstanbul mebusu Ferit Bey ise "*hangi şubece tetkik edildiyse o şubenin reisinin açıklama yapmasını*" istedi. Açıklamayı beşinci şube kâtibi sıfatıyla Gelibolu mebusu Şakir Bey yaptı. Buna göre şikâyet dilekçesi iki iddiadan oluşuyordu; birincisi seçimlerde usulsüzlük yapıldığına, ikincisi mahkûmiyet kararına ilişkindi. Birinci iddia doğru olsa bile kanun gereğince seçimlerin iptali mevzubahis olamazdı. Diğer iddia için ise izahat alınmış ve inceleme yapılmıştı. Neticede yedi-sekiz sene önce vakfa ait bir çeşmenin yıkılması yüzünden Rasih Efendi bir seneye mahkûm edilmiş, fakat hapse girmeyip affedildiğinden mahkûmiyet söz konusu olmamıştı. Bu durumda Rasih Efendi'nin mebus olmasının önünde bir engel yoktu.⁹⁵

Karahisar-ı Şarki mebusu Ömer Fevzi Efendi ve Saruhan mebusu Muvaffak Bey meseleyi uzatmak istese de Konya mebusu Mehmet Vehbi Efendi araya girerek şöyle dedi: "*Efendim her yerde olduğu gibi bazı garezden salim olmak ihtimali yoktur. Hakikaten Rasih Efendi değerli ve ezher cihet hamiyetli, muteber bir adamdır. O halde, mani gelince memnu avdet eder. Buyurdıkları gibi esasen hüküm katiyyet kesb etmeksizin İrade-i Seniyye ile affa uğramış, bu mesele geçmiştir. Kabulünü teklif ediyorum.*" Benzer şekilde Çorum mebusu İsmail Kemal Bey de Rasih Efendi'ye destek çıktı: "*Hüküm kesb-i katiyyet etse bile zaten memuriyette bile mani-i istihdam değildir. Onun için kabul edilmelidir, kabulünü teklif ediyorum.*" Bunun üzerine Meclis Reisi meseleyi oylamaya sundu: "*Rasih Efendi'nin Kütahya mebusluğu kabul ediliyor mu? Kabul edenler ellerini kaldırsın.*" Reis mebus oylarından emin olamayınca kabul taraftarı olanların ayağa

⁹⁴ M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1,İn.4, 27 Kânunusani 1336, s. 38-39.

⁹⁵ M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1,İn.4, 27 Kânunusani 1336, s. 39.

kalkmasını istedi ve Rasih Efendi'nin Kütahya mebusluğu ekseriyetle kabul edildi.⁹⁶

Kütahya Mebuslarının Meclis-i Mebusan Çalışmaları

Kütahya mebusları mecliste çok etkin ol(a)madılar. Zira oturumlara çok devam etmediler ve mecliste çok söz almadılar, kimi zaman da izin talebinde bulundular.⁹⁷ Meclisin 9 Şubat 1920 tarihli sekizinci oturumunda, Sadrazam Ali Rıza Paşa kabinesinin güven oylamasına 106 mebus katıldı. Bunların 103'ü kabul, 2'si red, 1'i kararsız oyu kullandı. Kütahya mebuslarından Ragıb ve Rasih Efendiler kabul oyu verenler arasındaydı. Ali Bey ise o gün mecliste yoktu.⁹⁸ 1920 senesi Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyyesinin Mart ve Nisan aylarına mahsus muvakkat bütçe kanun lâyihası oylamasında ise Ragıb Efendi mevcut değildi. Kütahya mebuslarından Ali Bey ve Rasih Efendi ise red oyu kullanan 30 kişi arasındaydı.⁹⁹ 1920 Senesi Evkaf Nezaretinin Mart ve Nisan aylarına mahsus muvakkat bütçe kanunu lâyihası için yapılan oylamada Ragıb Efendi yine meclis oturumunda bulunmamıştı. Ali Bey ve Rasih Efendiler ise kabul oyu vermişti.¹⁰⁰

Kütahya mebuslarından sadece Ragıb Bey'in 17 Şubat 1920'de bir sual takriri verdiği görülmektedir. Ragıb Bey bu takrirden "1332 ve 1333 senelerinde erbab-ı zürra'dan alınıp bir kısmı sarf edilmiş ve diğer kısmı elyevm ambarlarda mevcut bulunan ve eshabına tevzi edilmeyen zehairin köy ambarlarında çürümesi melhuz olduğundan, ekser köy halkının zahireye şiddetle ihtiyacı olduğu için vaki olan müracaat-ı mükerrereye rağmen el'an ahali-i kuraya tevzi olunmaması esbabını"¹⁰¹ sordu ve Maliye Nazırının cevap vermesini bekledi. Meclisin 1 Mart 1920 tarihli oturumunda ise tepkisini şu sözlerle dile getirdi: "Anadolu'da ahali açlıktan ölüyor. Ambarlarda zahire çürüyor. Kimseye tevzi edilmiyor. On beş günden beri Maliye Nazırı Bey gelip

⁹⁶ M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.4, 27 Kânunusani 1336, s. 39-40.

⁹⁷ Kütahya mebusu Rasih Bey rahatsızlığı dolayısıyla on gün mezuniyet talep etmiş, Divan-ı Riyaset de bunu uygun bulmuştu. M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.8, 9 Şubat 1336, s. 66. Meclisin 19 Şubat 1920 tarihli oturumunda yeterli sayıda mebus mevcuduna ulaşılammıştı. Kütahya mebuslarından Rasih Efendi mecliste vardı. Ali Bey ile Ragıb Efendi ise yoktu. M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.12, 19 Şubat 1336, s. 176-177.

⁹⁸ M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.8, 9 Şubat 1336, s. 89.

⁹⁹ M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.21, 10 Mart 1336, s. 425

¹⁰⁰ M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.22, 11 Mart 1336, s. 453.

¹⁰¹ M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.11, 17 Şubat 1336, s. 132.

*takrيره cevap vermediler.*¹⁰² Maliye Nazırının takrيره cevap vermesi söz konusu değildi; çünkü 3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa hükümeti istifa etti.¹⁰³ Arkasından 16 Mart 1920'de İstanbul itilaf kuvvetleri tarafından işgal edildi¹⁰⁴ ve kısa bir süre sonra da meclis feshedildi.

Ali Rıza Paşa hükümetinin istifası üzerine Mustafa Kemal üzüntüsünü dile getirmiş,¹⁰⁵ vilayetlere/sancaklara İstanbul'a tepki gösterilmesi konusunda çağrıda bulunmuştu.¹⁰⁶ Kütahya Sancağı bu davete katıldı ve 5 Mart 1920'de, meclise, Müdafaa-i Hukuk Cemiyet-i Merkeziyesi Reisi Nusret, Belediye Reisi Hasan, Azadan Uşakzade Rıfat, Eşraftan Dülgerzade Süleyman, Kösezade Ahmet, Tuzcu Mehmet, Hacı Salih, Karaağzade Mehmet, Şeyh Bedrettinzade Seyfi, Şeyh Yunus, Şeyh Hakkı, Hacı İsmail, Sırrızade Rıfat, Yamalızade Hüsnü, Kuyumcuzade Fevzi, Germiyanzade Yakup, Hocazade Umrani, Şafizade Ahmet, İspartalızade Gıyas ve Belediye Azasından Salih isimlerinin yer aldığı şu telgraf çekildi: *"Kabinenin istifaya mecbur kaldığı ve Meclis-i Mebusan'ın feshi mevzu bahis olmakta olduğunu istihbar ettik. Millet büyük azim ve kudretle fazıla-i Meşrutiyete nihayet vererek bugünkü Meclisin içtimasına muvaffak olduğundan bilâ-perva vazife-i vataniyyenizi ifaya devam ve Amal-i Milliyyeyi tatmin edecek bir kabinenin teşkili esbabının istikmal ile ancak böyle bir kabineye itimat beyan buyurulması."*¹⁰⁷

Kütahya Sancağının Uşak Kazasından da 4 Mart 1920'de meclise, Uşak Müdafaa-i Umumiye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesinden İbrahim, Heyet-i Merkeziye Azasından Gediz Murahhası Mehmet, Uşak Müdafaa-i Umumiye Cemiyeti Heyet-i Merkeziye Salihli Murahhası Abdullah, Heyet-i Merkeziye Azasından Eşme Murahhası Latif, Heyet-i Merkeziye Azasından Demirci Murahhası Mazhar imzasıyla bir telgraf gönderildi: *"Daha on beş gün evvel Meclis-i Millide itimad alan bir kabinenin istifasına muttali olduk. Âmal-i Milliyyemiz, Hâkimiyet ve Hukuk-ı Milliyyemizin teminidir. Bu uğurda*

¹⁰² M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.8, 1 Mart 1336, s. 314.

¹⁰³ Selçuk Ural, "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası Üzerine Sivas Vilayetinden Gönderilen Protesto Telgrafları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Erzurum, 2003, s. 233; M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.18, 4 Mart 1336, s. 319.

¹⁰⁴ Taner Bilgin, "Eskişehir ve Bilecik'in İngiliz İşgalinden Kurtarılması", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 201, İstanbul, 2012, s. 91.

¹⁰⁵ Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk*, MEB Yayınları, Ankara, 2000, s. 397-398.

¹⁰⁶ Ali Rıza Hükümetinin istifasına verilen tepkiler için bkz. Mehmet Şahingöz, *Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2001.

¹⁰⁷ M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.19, 6 Mart 1336, s. 348.

her fedakârlığı göze alan ve el'an mübarek ve mukaddes yurtlarında, ayak basan düşmanla çarpışmakta olan ve bu suretle azim ve metanetini cevher-i salabet ve hamiyetini bütün cihana ilân eden milletimiz, amaline muhalif icraat ve vaz'iyette bulunacak bir kabinenin serkârında bulunmasına tahammül edemeyecektir. Mukaddes emeli bütün cihan-ı medeniyette bir makes bulunacağına kanaat eden ve bir makes hâsıl edesiye kadar azm-ü metanetini hiçbir suretle sarsmayacak olan milletimizin amalini tatmin etmek bütün Heyet-i Milliyemizin borcudur. Bu cihet nazar-ı dikkate alınarak beka ve istiklâlimizi şeref ve haysiyetimizi refah ve saadetimizi inkişaf-ı istikbalimizi tatmin edecek bir kabineye itimat buyurulmasını ve herhalde milleti arkanızda görmenizi istirham eyleriz."¹⁰⁸

Sonuç

Ali Rıza Paşa hükümeti 7 Ekim 1919 tarihinde seçim kararı aldı. 1919 seçimleri 1908'deki yasalar çerçevesinde yapıldı. 1914 seçimlerinde Kütahya Sancağının mebus sayısı dört idi. Ancak Eskişehir, Kütahya Sancağından ayrılınca Kütahya'nın bir mebus kontenjanı Eskişehir Sancağına nakledildi. Böylelikle 1919 seçimlerinde Kütahya'nın mebus sayısı üçe düştü. Heyet-i Temsiliye, Kütahya'da kendisine yakın kişilerin seçilmesi için çabaladı. Nitekim Mustafa Kemal seçim bölgeleri ile sürekli iletişim halindeydi. Kütahya'dan oldukça önemli isimler mebus adayları oldu. 1919'un Aralık ayında müntehib-i sani seçimleri tamamlandı ve müntehib-i saniler mebusları seçmek amacıyla sandık başına gitti. 4 Aralık'ta Gediz'de, 5 Aralık'ta Uşak'ta, 6 Aralık'ta ise Kütahya'da mebus seçimleri gerçekleşti. Seçmenler kendilerine yakın gördükleri adayları destekledi. Kütahya Belediye Reisi Germiyanzade Ali Bey 64, Uşaklı Hocazade Ragıb Efendi ise 54 oy alarak mebus seçildi. Üçüncü mebusun kim olacağı netleşemedi çünkü Muhasebeci Faik Bey ve Hocazade Rasih Efendi eşit oy almıştı. Sonrasında iki aday arasında kura çekildi ve Hocazade Rasih Efendi Kütahya mebusu oldu. Tahrirat Müdürü Sami Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 13 Aralık 1919 tarihli şikâyet dilekçesinde Rasih Efendi'nin mebus olamayacağını iddia etti ama sonucu etkileyemedi. Öte yandan Mustafa Kemal'in tüm uğraşlarına rağmen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin telkin ettiği isimler Kütahya Sancağından mebus seçilemedi, üstüne üstlük Hürriyet ve İtilafçı kimliğe sahip Rasih Efendi seçimi kazandı. Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920'de açıldı. Kütahya mebuslarından Rasih ve Ragıb Efendiler

¹⁰⁸ M.M.Z.C, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.19, 6 Mart 1336, s. 335.

üçüncü şubeye, Ali Bey ise dördüncü şubeye üye seçildi. Ragıb Efendi mecliste üçüncü şube kâtipliği vazifesini de yürüttü. Kütahya mebusları Rasih, Ragıb ve Ali Beylerin mazbataları ulaşmadığı için mebuslukları da geç tasdik edildi. Rasih Efendi'nin karşılaştığı sorunun bir benzerini Ragıb ile Ali Beyler de yaşadı. Çünkü iki mebusun Kütahya'daki seçimleri şaibeli hale getirdikleri iddia edilmişti. Yapılan incelemede her iki isimin de mebusluğuna engel bir durum tespit edilemedi. Kütahya mebusları Meclis-i Mebusanda çok faal olmadı. Mustafa Kemal seçilen mebusları kazanma yoluna gitti. Bu yaklaşımın neticesinde Ali ve Ragıb Beyler İstanbul'un işgalinin akabinde Ankara'da açılan TBMM'ye katılarak Milli Mücadele hareketinin yanında yer aldı.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

a-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Belgeler:

Dâhiliye Tasnifi

-Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH. İ. UM. EK): 113/10-6; 114/125; 114/39-16; 114/39-18; 114/39-20; 114/39-5; 114/67-4; 114/69; 114/83-1; 114/94-1; 114/94-6; 114/94-8; 115/86-25; 115/86-29; 116/20-2; 116/30-13; 116/30-15; 116/30-17; 116/30-3; 116/37-2; 116/37-5; 116/39-2; 116/89-2; 117/33-1; 117/42-2; 117/42-4; 117/56-5; 118/13-8.

-Dâhiliye Şifre Kalemî Belgeleri (DH. ŞFR): 104/202-1; 650/86-1; 654/18-1; 654/18-2.

-Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri (DH. KMS): 56_1/44-20.

-Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV): 104/1-1.

b-Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

-ATASE Arşivi Atatürk Koleksiyonu: K:18, G:40, B:40-aa; K:19, G:108, B:108-1; K:19, G:208, B:208-1; K:19, G:23, B:23-1; K:19, G:233, B:233-1; K:19, G:46, B:46-1; K:2, G:131, B:131-1; K:22, G:102, B:102-1; K:20, G:206, B:206-bo; K:20, G:206, B:206-de; K:20, G:206, B:206-df; K:20, G:206, B:26-bl; K:20, G:206, B:26-bm; K:21, G:143, B:143-1; K:21, G:143, B:143-aa; K:21, G:34, B:34-aa; K:21, G:34, B:34-ab; K:22, G:106, B:106-1,2; K:22, G:106, B:106-1; K:22, G:40, B:40-2; K:34, G:65, B:65-2; K:34, G:73, B:73-1; K:36, G:64, B:64-1; K:9, G:36, B:36-1; K:9, G:40, B:40-1,5; K:9, G:52, B:52-8; K:9, G:78, B:78-2.

-ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu: K:477, G:117, B:117-1; K:301, G:93, B:93-1.

c-Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

TİTE Arşivi: K:3, G:3001, B:3001-1; K:13, G:17, B:17-1,2; K:18, G:83, B:83-1; K:28, G:172, B:172-1; K:31, G:88, B:88-2; K:297, G:75, B:75-1; K:298, G:71, B:71-1; K:299, G:2, B:2-1; K:300, G:2, B:2-1; K:300, G:74, B:742-1,2; K:302, G:30, B:30-1,2; K:306, G:37, B:37-1,2; K:306, G:44, B:44-1; K:306, G:8, B:8-1; K:307, G:69, B:69-1,3; K:308, G:48, B:48-1; K:309, G:29, B:29-1; K:310, G:5, B:5-1; K:312, G:35, B:35-1.

GAZETELER, MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDELERİ, RESMİ YAYINLAR

Alemdar

İkdam

İleri

Yeniğün

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 3, İçs.1, İn.1, 1 Mayıs 1330.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.1, 12 Kânunusani 1336.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.3, 26 Kânunusani 1336.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.4, 27 Kânunusani 1336.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.8, 9 Şubat 1336.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.11, 17 Şubat 1336.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.12, 19 Şubat 1336.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.8, 1 Mart 1336.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.18, 4 Mart 1336.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.19, 6 Mart 1336.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.22, 11 Mart 1336.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.21, 10 Mart 1336.
İntihab-ı Mebusan Kanunu, Matbaa-i Amire, İstanbul 1326.

KİTAP, MAKALE VE BİLDİRİLER

AKANDERE, Osman (2008), "İdama Mahkûm Edilen Bir Hükümet: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk İcra Vekilleri Heyeti Hakkında Çıkarılan İdam Kararları", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, ss. 185-241 (II).

AKIN, Rıdvan, (2008), *TBMM Devlet (1920–1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul.

AKYILDIZ, Ali (2003), "Meclis-i Meb'usan", *DİA*, C: 28, ss. 245-247.

(ATATÜRK) Mustafa Kemal (2000), *Nutuk*, C: I, MEB Yayınları, İstanbul.

(ATATÜRK) Mustafa Kemal (1927), *Nutuk*, Ankara.

AYDOĞAN, Erdal-MAHMUTOĞLU, Tansu Barış (2013), "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 10, ss. 113-142.

BERKES, Niyazi (2008), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BİLGİN, Bahar (2011), Dönemin Basımına Göre 1919 seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın Oluşturulması, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Edirne.

BİLGİN, Taner (2012), "Eskişehir ve Bilecik'in İngiliz İşgalinden Kurtarılması", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S: 201, ss. 89-98.

BİLGİN, Taner (2015), "Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri ve İzmit Mebusları", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, C: II, ss. 1115-1126.

BİLGİN, Taner (2015), *Milli Mücadele Döneminde Bilecik*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik.

BİRİNCİ, Ali (2001), *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

ÇAKMAK, Biray (2014), "Osmanlı Taşrasında Yönetme ve Yönetilme Kaygıları: Uşak Kazasında Mülki-İdari Değişim Talepleri ve Teşebbüsleri (1908-1919)", *OTAM*, S. 36, ss. 45-65.

ÇAVDAR, Tefvik (2004), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara.

ÇETİNTAŞ, Cengiz (2017), *TBMM Tutanaklarında Birinci Dönem Kütahya Milletvekilleri*, Eskişehir.

ÇOLAK, Filiz, "Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İzmir Vekilleri ve Faaliyetleri", *Tarih Okulu Dergisi*, S: 22, Haziran 2015, ss. 189-212.

DEMİR, Fevzi (2007), *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrûtiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, İmge Kitabevi, Ankara.

DUMAN, Selçuk (2002), "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Kuruluşu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 12, S: 2, ss. 341-358.

KARACA, Taha Niyazi (2004), *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisine Geçiş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

KARPAT, Kemal (2010), *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul.

MIHÇI, Sebahaddin (2010), "İstatistiklerle Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 4, ss. 185-202.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet (2001), *Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

TBMM Albümü, (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Yayınları, C: I, Ankara.

TUNAYA, Tarık Zafer (2008), *Türkiye'de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi)*, C: II, İletişim Yayınları, İstanbul.

URAL, Selçuk (2003), "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası Üzerine Sivas Vilayetinden Gönderilen Protesto Telgrafları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 21, ss. 231-240.

YAZICI, Sefer (Derleyen) (2015), *Milli Egemenlik Belgeleri*, TBMM Basımevi, Ankara.